ΛΟΓΟΣ

ΚΑΤ' ΕΝΤΟΛΗΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ

ΕΝ ΤΩι ΝΑΩι ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς θεολογίας

ΤΕΛΟΥΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ

ΤΟΥ

ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ Α' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ

ΕΟΡΤΗΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ

Διευθυνομένου ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου.

1874.

ΛΟΓΟΣ

ΚΑΤ᾽ ΕΝΤΟΛΗΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ

ΕΝ ΤΩι ΝΑΩι ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς θεολογίας

ΤΕΛΟΥΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ

ΤΟΥ

ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ Α′ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ

ΕΟΡΤΗΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ

Διευθυνομένου ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου.

1874.

Τῇ λ' ἰανουαρίου τοῦ 1874 ἔτους, ἑορτῇ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, τελοῦντος κατ' ἔθος τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως μνημόσυνον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων ἱδρυτῶν, εὐεργετῶν, συνδρομητῶν καὶ καθηγητῶν αὐτοῦ, ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας κύριος Α. Διομήδης Κυριακὸς κατ' ἐντολὴν τῆς ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου ἐξεφώνησε τὸν ἑπόμενον λόγον, ὃν δημοσιεύουσα ἡ πρυτανεία, παρατίθησιν ἅμα καὶ τὰ ὀνόματα, ὅσα κατὰ τὴν εἰρημένην τελετὴν ἐμνημονεύθησαν ὑπὸ τοῦ τελέσαντος τὴν θείαν μυσταγωγίαν σεβασμιωτάτου ἐπισκόπου Ὕδρας καὶ Σπετσῶν κυρίου Νεοφύτου.

Ὀνόματα τῶν μνημονευθέντων.

Μισαὴλ (Ἀθηνῶν) καθηγητοῦ τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου.
Νεοφύτου (Ἱεραπόλεως)
Γερασίμου (Ὕδρας)
Νεοφύτου (Εὐβοίας)
Κυρίλλου (Ἀργολίδος)
Ἀβραμίου (Θηβῶν καὶ Λεβαδείας)
Παϊσίου (Βιδύνης)
Θεοφάνους (Μαντινείας καὶ Κυνουρίας)
Ἀνθίμου (Σελευκείας)
Κωνσταντίνου (Σιρμίου)
Προκοπίου (Οἰτύλου)
τῶν ἀρχιερέων.

Δαμασκηνοῦ (Κοκκίνου)
Παρθενίου (Πετράκη)
Νεοφύτου
Ἱεροθέου
τῶν ἱερομονάχων.

Κωνσταντίνου (Οἰκονόμου) πρεσβυτέρου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων.

Θεοκλήτου (Φαρμακίδου)
Δαμιανοῦ (Λιβεροπούλου)
Διονυσίου (Κλεόπα)
τῶν ἱερομονάχων.

Νεοφύτου (Βάμβα)
ἱεροδιακόνου.

Γεωργίου (Γενναδίου)

Κωνσταντίνου (Σχινᾶ)
Θεοδώρου (Μανούσου)
Ἀναστασίου (Λευκίου)
Δημητρίου (Μαυροκορδάτου)
Γεωργίου (Μαυροκορδάτου)
Ἰωάννου (Βενθύλου)
Κυριακοῦ (Δομνάνδου)
Πέτρου (Στρούμπου)
Νικολάου (Πετσάλη)
Γεωργίου (Βούρη)
Περικλέους (Ἀργυροπούλου)
Νικολάου (Κωστῆ)
Σπυρίδωνος (Πήλικα)
Ἀλεξάνδρου (Βενιζέλου)
Μιχαὴλ (Ποτλῆ)
Δημητρίου (Μαυροφρύδου)
Χριστοφόρου (Φιλητᾶ)
Ἰωάννου (Ὀλυμπίου)
Διομήδους (Κυριακοῦ) καὶ
Κωνσταντίνου (Ἀσωπίου)
τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου.

—

Γεωργίου (Κουντουριώτου)
Ἀνδρέου (Ζαΐμη)
Θεοδώρου (Κολοκοτρώνη)
Θεοδώρου (Ῥάλλη)
τῶν ἐπιτρόπων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πανεπιστημίου.

—

Μιλόσχη (Ὀβρένοβιτς ἡγεμόνος τῆς Σερβίας)
Δημητρίου (Γαλανοῦ)
Δημητρίου (Πλατυγένους)
Κωνσταντίνου (Ἰωνίδου)
Νικολάου (Μακρῆ)
Χριστοδούλου (Εὐθυμίου)
Μιχαὴλ (Τοσίτσα)
Ἰωάννου (Δαναστάση)
Νικολάου (Στουρνάρη)
Νικολάου (Ζωσιμᾶ)
Γεωργίου (Ῥιζάρη)
Ἀλεξάνδρου (Σούτσου)
Χρυσάνθου (Ἁβραμίου)
Γεωργίου (Τσινσίνια)
Στεφάνου (Τσιτσίνια)
Σπυρίδωνος (Μαύρου)
Ἀγγέλου (Γιαννικέση)
Εὐσταθίου (Καρυάδου)
Ἰωάννου (Κατριμάτσου)
Θεοδώρου (Ῥάκου)
Ἰωάννου (Σούτσου)
Παναγιώτου (Παπάζογλου)
Ματθαίου (Ῥάλλη)
Γεωργίου (Μεταξᾶ)
Δημητρίου (Ῥεμβακάκη)
Ἰωάννου (Ἀνδρεάδου)
Θωμᾶ (Λασκάρεως)
Ἀργυροῦ (Οἰκονόμου)
Νικολάου (Ταμβάκου)
Κωνσταντίνου (Γαλάτου)
Ἀλεξάνδρου (Χαριτὼφ)
Δημητρίου (Γολιανίτου)
Θεοχάρους (Χ. Δ. Ναουσαίου)
Παναγιώτου (Χαραλάμπους)
Ἐμμανουὴλ (Περίδου)

Σπυρίδωνος (Βαλέττα)
Κωνσταντίνου (Γούναρη)
Θεοδώρου (Βαρζέλη)
Γεωργίου (Φανούρη)
Στεργίου (Σσότρα)
Κωνσταντίνου (Βυζαντίου)
Ἰωάννου (Καρώρου)
Ἀνδρέου (Κόκκαλη)
Θεοδώρου (Τούλη)
Χριστοδούλου (Παραμυθιώτου)
Δημητρίου (Σπάρταλη)
Ἑλένης (Τοσίτσα)
Ἀναστασίου (Μανάκη)
Παρασκευᾶ (Νικολάου)
Ἀναγνώστου (Γαλανοπούλου)
Γεωργίου (Μπάγκα)
Αἰκατερίνης (Βιτάλη)
Δημητρίου (Ὄκα)
Ἰωάννου (Πέτροβιτς)
Παντία (Ῥάλλη)
Δημητρίου (Τούλη)
Γεωργίου (Ψύμα)
Ἐμμανουὴλ (Κωνσταντίνου)
Ἀνδρέου (Κομπατῆ)
Βασιλείου (Κωνσταντίνου)
Εὐστρατίου (Κοτσαμπουίκη)
Δημητρίου (Παρρησιάδου)
Εὐαγγέλου (Ζάπα)
Γεωργίου (Στωΐδου)
Ἀναστασίου (Στωΐδου)
Σταύρου (Κοσμᾶ)
Ἰωάννου (Κουμανούδου)
Σταματίου (Σαλαχούρη)
Ἰωάννου (Δούμα)
Γεωργίου (Μπήκα)
Πασχάλη (Παπαδάτου)
Ἰωάννου (Κασσαβέτου)
Ἀθανασίου (Κοντοῦ ἢ Ἁγιορείτου).
Γεωργίου (Σκαραμαγκᾶ)
Νικολάου (Ματζουράνη)
Ἀλεξάνδρου (Δυρμούκη)
Ἀργυροῦ (Βράνη)
Κωνσταντίνου (Βράνη)
Μιχαὴλ (Κιοπέκα)
Κωσταντίνου (Χαδία)
Ζώη (Χαραμῆ)
Στεργίου (Δούμπα)
Δημητρίου (Οἰκονόμου)
Ἰωάννου (Βαρύκα)
Ἀδαμαντίου (Μάνθαρη)
Ἀναστασίου (Τσούφλη)
Ἀμβροσίου (Ἀργέντη)
Γρηγορίου (Σωτήρη) καὶ
Δημητρίου (Μπεναρδάκη)

τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

Πανιερώτατε! Φιλόχριστον ἀκροατήριον!

Σήμερον τελεῖ τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν Πανεπιστήμιον μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ἀοιδίμων αὐτοῦ εὐεργετῶν. Εὐσεβὴς ἡ πρᾶξις καὶ δικαία· διότι ἡ μνήμη τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν, τῶν ὁπωσδήποτε τὰς κοινωνίας εὐεργετούντων πρέπει νὰ τιμᾶται. «Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων» λέγει καὶ ἡ Ἁγία Γραφὴ (Παροιμ. ι', 7). Ἡ τιμὴ εἶναι φόρος ὀφειλόμενος τῇ ἀρετῇ. Διὰ τοῦτο ἐφ' ὅσον ὑφίσταται τὸ ἀνώτατον τοῦτο ἐθνικὸν ἐκπαιδευτήριον, πρέπει πάντοτε μετ' ἐπαίνων νὰ μνημονεύωνται καὶ μεταδίδωνται ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς τὰ ὀνόματα ἐκείνων, οἵτινες εὐηργέτησαν αὐτό. Οἱ εὐεργέται τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι εὐεργέται τῆς ὅλης Ἑλλάδος, διότι ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου τούτου ἐκπαιδευτηρίου ὡς ἀπὸ ἑστίας διαδίδεται ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ πανταχόσε, ὅπου Ἕλληνες οἰκοῦσι, τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη δὲ εἶναι ὁ πρώτιστος ὅρος πάσης ἀνωτέρας τῶν ἐθνῶν ζωῆς. Ἔθνη ἀνεπιστήμονα ζῶσιν οἱονεὶ φυτικήν τινα ζωήν, εἶναι τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, παρ' οἷς οὐδεμία ὑπάρχει ὑψηλοτέρα συνείδησις τοῦ βίου αὐτῶν, οὐδεμία δὲ πρόοδος εἶναι δυνατή, ὁλόκληρος δὲ ὁ βίος κινεῖται τυφλῶς ὑπὸ τῆς ἁπλῆς πείρας ἢ τῆς συνηθείας.

Καὶ ἡ ἰδέα δὲ τὸ μνημόσυνον τῶν εὐεργετῶν τοῦ Πανεπιστημίου νὰ τελῆται κατὰ τὴν παροῦσαν ἐπίσημον ἑορ-

τὴν τῶν τριῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων, Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἦτο ἐπιτυχής· διότι ἀνέκαθεν ἡ παροῦσα ἐκκλησιαστικὴ ἑορτὴ ἐτιμήθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὡς ἑορτὴ τῶν σχολείων, καθ' ἣν πανηγυρίζεται ἡ συμφιλίωσις καὶ ἀδελφικὴ ἕνωσις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θρησκείας. Τοῦτο δὲ, διότι οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι μεγάλοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι ἥνωσαν ἐν ἑαυτοῖς κατὰ ἔξοχον βαθμὸν ἁρμονικῶς πᾶσαν τὴν σοφίαν τῆς ἐποχῆς αὐτῶν μετὰ τῆς θερμοτάτης εἰς τὸ Εὐαγγέλιον πίστεως. Ὡραῖος ὁ σύνδεσμος οὗτος τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ συνάμα σωτήριος, καθ' ὅσον ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ εὐτυχία τῶν κοινωνιῶν. Διότι τίνες ἄλλαι ἠθικαὶ δυνάμεις δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων τοσοῦτον, ὅσον ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὰ καλὰ ἤθη καὶ ἡ ἀνάπτυξις; Ἑνώσατε τὰ δύο ταῦτα ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἔχετε τὸν τέλειον ἄνθρωπον. Ἐννοήσατε ἔν τινι κοινωνίᾳ παρόντα τὴν ἠθικήν, θυγατέρα τῆς θρησκείας, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ ἐνοήσατε τὴν τελείαν κοινωνίαν.

Καὶ ὅμως ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, καὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις καὶ ἐν νεωτέροις, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ διασπάσωσι τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἁρμονίαν, ἄνθρωποι ἁπλοῖ, οἵτινες ἐκ ζήλου οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ἀπεφάνθησαν, ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων κλασικῶν φιλολογιῶν, τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς, στηριζομένη, ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Διότι ἐνόμισαν, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἕλλησι καὶ λατίνοις συγγραφεῦσι δὲν ἀπαντᾷ τις εἰ μὴ πλάνας παχυλὰς περὶ Θεοῦ, θρησκείας καὶ ἠθικῆς. Ἀλλ' εἶναι ἆρά γε ἡ γνώμη αὕτη ὀρθὴ ἢ οἰκτρὰ πρόληψις; Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἀρχαιότης εἶναι γυμνὴ πάσης

ὑψηλοτέρας θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀληθείας; Εἶναι ἀληθές, ὅτι διὰ τοιαύτης πνευματικῆς τροφῆς τρέφομεν ἐν τοῖς σχολείοις τὴν νεότητα ἡμῶν, ἥτις καταστρέφει τὴν θρησκευτικὴν αὐτῆς ζωήν: Ἰδού, ἀγαπητοί, ἀντικείμενον, οὗ τινος ἡ ἐξέτασις ἁρμόζει νὰ ἐπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐπί τινας στιγμὰς κατὰ τὴν παροῦσαν ἑορτήν, ἑορτὴν ἐκκλησίας καὶ σχολείων. Τὸ ζήτημα, ὅπερ θέτομεν, εἶναι τίς ἡ ἀληθὴς σχέσις τῆς ἀρχαίας κλασικῆς φιλολογίας, ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῆς ὁποίας ἑδράζεται ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἡμετέρας καὶ πάντων τῶν χριστιανικῶν λαῶν ἐγκυκλίου ἐκπαιδεύσεως, πρὸς τὸν χριστιανισμόν; Πᾶσα ἀμερόληπτος ἐξέτασις τοῦ πράγματος ἄγει καθ' ἡμᾶς εἰς τὸ ἑξῆς συμπέρασμα: Ἡ ἀρχαία κλασικὴ φιλολογία οὐ μόνον δὲν εἶναι πολεμία τῷ χριστιανισμῷ, ἀλλ' εἶναι καὶ λίαν αὐτῷ συγγενὴς καὶ φιλική· ὅ,τι ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἀπεκαλύφθη ἐν συνόλῳ καὶ πλῆρες, ἐν σπέρματι ἀπαντᾷ ἤδη καὶ παρ' αὐτῇ· ἐν ἑνὶ λόγῳ ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν καλῶς γινομένη, οὐ μόνον δὲν ἀπάγει, ἀλλὰ καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Ἵνα δείξωμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώμης ταύτης, ἐξετάζομεν πρῶτον τί αὐτοὶ οἱ ἱεροὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς συγγραφεῖς περὶ τῶν ἐθνικῶν σοφῶν ἐφρόνουν, ἔπειτα δὲ τί οἱ ἀρχαῖοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐπισημότεροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐδόξαζον, καὶ τέλος συγκρίνομεν διὰ βραχέων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν πρὸς τὸν χριστιανισμὸν κατὰ τας θεμελειωδεστέρας θρησκευτικὰς ἀληθείας.

Ὅτι αὐτὴ ἡ Ἁγία Γραφὴ παραδέχεται, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ εἶχον φυσικήν τινα γνῶσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἐγκεχαραγμένος ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων, μαρτυροῦσι πλεῖστα αὐτῆς χωρία. Πρῶτος αὐτὸς ὁ Κύριος θαυμάζων τὴν πίστιν, τὴν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀφοσίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ, ῥωμαίου ἑκατοντάρχου, εἶπε τοὺς γνωστοὺς λόγους· «Ἀμήν, λέγω ὑμῖν οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοιαύτην πίστιν εὗρον! Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. η', 10. 11.). Οἱ ἐθνικοὶ ἐνταῦθα κηρύττονται δεκτικώτεροι τῆς ὑψηλοτέρας χριστιανικῆς ἀληθείας τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες εἶχον φωτισθῇ διὰ τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις. Ὁ Πέτρος, ὅτε δι' αὐτοῦ ἐπεστράφη ὁ ἐθνικὸς Κορνήλιος, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ὑπῆρχον παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι πολλοὶ φοβούμενοι τὸν Κύριον καὶ ἐργαζόμενοι τὴν δικαιοσύνην, καὶ ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἦσαν δεκτοὶ τῷ Θεῷ (Πράξ. ι', 34. 35). Ὁ δὲ Ἰωάννης λέγει ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου αὐτοῦ, ὡς γνωστὸν, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος φωτίζεται ὑπὸ τοῦ θείου λόγου, ἐννοῶν τὸ λογικόν, τὴν ἀνωτέραν ἐκείνην ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικὴν δύναμιν, δι' ἧς λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου (Ἰωάνν. α' 2). Σαφέστερον δὲ ὁ Παῦλος, ὁ ἀπόστολος ἐκεῖνος, ὅστις ὡς ἀποστολὴν τοῦ βίου αὐτοῦ εἶχε νὰ κηρύξῃ εἰς τὰ ἔθνη τὸ Εὐαγγέλιον, ἔλαβε δὲ διὰ τοῦτο ἀφορμὴν νὰ ἐξετάσῃ εἴ περ τις καὶ ἄλλος ἀκριβέστερον τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν κατάστασιν, μαρτυρεῖ τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν. Ναὶ μὲν τὰς θρησκείας τῶν ἐθνικῶν λαῶν λαμ-

ξάνων ὑπ' ὄψιν, ἐν συνόλῳ βλέπει τὸν ἐθνικὸν κόσμον ἐν τῷ σκότει, τὸ εὐαγγέλιον θεωρῶν ὡς τὸ φῶς, ὅπερ ἔμελλε νὰ διαλύσῃ τὸ σκότος τοῦτο, ἀναγνωρίζει ὅμως παρὰ τοῖς σοφοῖς τῶν ἐθνικῶν καὶ ἱκανὰ σπέρματα ἀληθείας, ἐν γένει δὲ δὲν ἐνόμιζε ξένην παρ' αὐτοῖς οὔτε πᾶσαν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ, οὔτε πᾶσαν γνῶσιν τοῦ ἁγίου αὐτοῦ θελήματος ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ Παῦλος ἐφρόνει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἀφῆκεν ἑαυτὸν ἀμάρτυρον τοῖς ἐθνικοῖς, ἀγαθοποιῶν αὐτοὺς μυριοτρόπως (Πραξ. ιδ' 7)· ὅτι ἐγνώρισεν ἑαυτὸν αὐτοῖς διὰ τῶν θαυμασίων ἰδιοτήτων τῆς φύσεως, αἵτινες ἐλέγχουσι τὰς ἀοράτους αὐτοῦ ἰδιότητας, τὴν ἀΐδιον αὐτοῦ δύναμιν καὶ θειότητα (Ῥωμ. α', 19. 20), συμφωνῶν κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς ἱεροὺς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ψαλμῳδούς, οἵτινες τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ὑμνοῦντες, μετὰ θαυμασμοῦ ἐξεφώνουν· «Κύριε, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ!» (Ψαλμ. ζ', 1.), «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν» (Ψαλμ. ιη', 2—4), καὶ πρὸς τὸν Ἡσαΐαν τὸν ἀναφωνοῦντα· «Κύριε, ὁ Κυριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ!» (μ' 26). Ὁ Παῦλος ἀλλαχοῦ (Ῥωμ. β', 14. 15.) παρατηρεῖ ῥητῶς, ὅτι τὰ ἔθνη καί περ μὴ λαβόντα, ὡς ὁ ἰσραηλιτικὸς λαός, θετικόν τινα νόμον παρὰ Θεοῦ, φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποίουν, καὶ ὅτι νόμον μὴ ἔχοντα, ἑαυτοῖς ἦσαν νόμος, διότι ὁ φυσικὸς ἠθικὸς νόμος ἦτο ἐγκεχαραγμένος ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτῶν συνειδήσει. Εἶναι περιττὸν νὰ ἐπεκτείνωμεν τὰς περὶ τοῦ προκειμένου τῆς Ἁγίας Γραφῆς μαρτυρίας· διότι αἱ προσαχθεῖσαι εἶναι ἀρκεταί, ἵνα δείξωσιν, ὅτι κατ' αὐτὴν οἱ ἐθνικοὶ ἂν καὶ δὲν εἶχον τὰς τελείας ἐκείνας περὶ Θεοῦ καὶ περὶ ἠθικῆς ἐννοίας, ἃς

ἔμελλε νὰ ἐξαπλώσῃ εἰς τὸν κόσμον τὸ Εὐαγγέλιον, δὲν ἐστεροῦντο ὅμως καὶ πάσης περὶ Θεοῦ καὶ τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν γνώσεως· διότι ἀπήλαυον φυσικῆς τινος ἀποκαλύψεως, ὁδηγούσης αὐτοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Τὰ αὐτὰ δὲ ἀπαντῶμεν διδασκόμενα καὶ παρὰ τοῖς ἐπισημοτέροις τῶν ἀρχαίων πατέρων, οἵτινες ἔτρεφον μὲν βαθύτατον πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν σεβασμόν, ὡς τὴν καθαρωτάτην τῆς θρησκευτικῆς γνώσεως πηγὴν, δὲν ἀπηξίουν ὅμως νὰ μελετῶσι καὶ τῶν ἐθνικῶν συγγραφέων τὰ ἔργα, πιστεύοντες ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς ἔμελλον νὰ εὕρωσι πολλὰς ἀληθείας. Πρῶτον παράδειγμα προσάγομεν Ἰουστῖνον τὸν φιλόσοφον καὶ μάρτυρα, τὸν συγγράψαντα δύο ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἀπολογίας πρὸς Μάρκον τὸν Αὐρήλιον. Ὁ Ἰουστῖνος οὗτος ἦτο, πρὶν γένηται χριστιανὸς, ἐθνικὸς φιλόσοφος, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ἀναζητῶν, εἶχε μελετήσει πάντα τῶν ἀρχαίων τὰ φιλοσοφήματα. Ἡ μελέτη αὕτη ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Καὶ χριστιανὸς δὲ γενόμενος, ἐξηκολούθει τὸν πρότερον φιλοσοφικὸν αὐτοῦ βίον, διατηρῶν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν αὐτοῦ τρίβωνα, διότι ἐθεώρει τὸν χριστιανισμὸν ὡς τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν, μεγίστην δ᾽ αὐτοῦ τὴν συγγένειαν παρεδέχετο πρὸς τὰς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Ἰουστῖνος ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ Λόγος, ὁ ἐν τῷ Χριστῷ ἐνσαρκωθεὶς καὶ ἐν ὅλῳ αὐτοῦ τῷ πληρώματι ἐπιφανεὶς, ἐφώτισεν ἤδη καὶ τοὺς ἀρχαίους σοφοὺς, καὶ ὅτι σπέρματα αὐτοῦ ἦσαν ἤδη καὶ παρ᾽ αὐτοῖς διαδεδομένα. Ἐκάλει δὲ τὸν λόγον τοῦτον τῶν ἐθνικῶν σπερματικὸν κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐν Χριστῷ φανέντα λόγον. Διὰ τοῦτο δ᾽ ἐθεώρει καὶ πάντας τοὺς ἐρευνήσαντας τὴν ἀλήθειαν ἐκ τῶν ἐθνικῶν καὶ μετὰ λόγου βιώσαντας χριστιανούς, ὀνομάζων οὕτως ῥητῶς τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Ἡράκλειτον, οὓς παραβάλλει πρὸς τὸν

Ἀβραάμ, τὸν Ἠλίαν καὶ ἄλλους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἱεροὺς ἄνδρας. Ἄλλοι, ὡς ὁ ἀπολογητὴς Θεόφιλος, εὕρισκον τοιαύτην συγγένειαν μεταξὺ τῶν κρειττόνων ἐθνικῶν σοφῶν καὶ τῶν Γραφῶν, ὥστε μὴ γνωρίζοντες ἄλλως νὰ ἐξηγήσωσι τὴν συγγένειαν ταύτην ἐνόμιζον, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ σοφοὶ ἐδανείσθησαν πάσας τὰς ὑψηλὰς αὐτῶν περὶ θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἰδέας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων προφητῶν. Ἀλλ' ἰδίως τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐτίμων οἱ Ἀλεξανδρινοί, οἱ τῆς περιφήμου κατηχητικῆς σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας διδάσκαλοι. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας παρὰ τὰς Ἀθήνας ἑστία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐνταῦθα δὲ ἤκμαζεν ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή, ἡ ὡς ἱδρυτὴν αὐτῆς σχοῦσα τὸν περίφημον Σάκκαν, παρ' ᾧ ἐδιδάχθησαν τὴν φιλοσοφίαν ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὠριγένης, ἐκεῖνοι, δι' ὧν ἡ χριστιανικὴ θεολογία προσέλαβε τὴν πρώτην αὐτῆς φιλοσοφικὴν διαμόρφωσιν. Καὶ κατὰ τὸν Κλήμεντα ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελειοτέρα φιλοσοφία, εἰς ἣν ὡδήγει ἡ ἀρχαία φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν ἐδόθη τοῖς ἐθνικοῖς παρὰ Θεοῦ, ἵνα ὁδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς Χριστόν, καθὼς τοῖς Ἑβραίοις ἐδόθη παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ Μωυσέως ὁ νόμος. Δὲν διστάζει ἄρα ὁ Κλήμης νὰ παραβάλῃ τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν, εἰς τὴν αὐτὴν πηγήν, τὸν Θεόν, ἀνάγων ἀμφοτέρας. Ὁ Πλάτων, ἔλεγεν, εἶναι ὁ Μωυσῆς ἀττικίζων. Ὁ δὲ μέγας Ὠριγένης, ὁ διασημότερος τῶν ἀρχαίων τῆς ἐκκλησίας θεολόγων, ὡς διδάσκαλος τῆς κατηχητικῆς σχολῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, πρῶτον ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἰδίως τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς φιλοσόφους, ἀφ' οὗ δ' οὕτω ἤσκει καὶ παρεσκεύαζε τὸ πνεῦμα αὐτῶν, εἰσῆγεν αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν Ἁγίων Γρα-

φῶν μελέτην, θεωρῶν καὶ αὐτὸς τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν ὁδὸν εἰς τὴν ὑψηλοτέραν τοῦ χριστιανισμοῦ κατάληψιν. Μόνον δι᾽ αὐτῆς ἡ ἁπλῆ πίστις ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ εἰς γνῶσιν. Πόσον ἠγάπων τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος μαρτυροῦσι τὰ συγγράμματα αὐτῶν τὰ ἀκριβεστάτην αὐτῶν γνῶσιν ἐλέγχοντα. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ μεγάλοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι ἐν Ἀθήναις, ὡς γνωστόν, ἔλαβον τὴν φιλολογικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἐν τῇ κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ἀκμαζούσῃ ἐνταῦθα νεοπλατωνικῇ σχολῇ. Τὰ ποιήματα τοῦ θείου Γρηγορίου πρὸ πάντων δεικνύουσι πόσον εἶχεν ἐντρυφήσει ὁ ἱερὸς οὗτος πατὴρ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Πόσον ἐγκρατεῖς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ ποιήσεως ἰδίως ἦσαν συνήθως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι κατὰ τὸν Γ′ καὶ Δ′ αἰῶνα, ἀποδεικνύουσι καὶ οἱ Ἀπολλινάριοι, πατὴρ καὶ υἱός, ὁ ἐπίσκοπος Λαοδικείας, οἵτινες ὅτε ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης ἀπηγόρευσεν αὐτοῖς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἐξέθηκαν τὸ περιεχόμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς δι᾽ ἐπῶν καὶ δραμάτων κατ᾽ ἀπομίμησιν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ὁ μαθητὴς ὑπάρξας τοῦ Λιβανίου, ὀφείλει εἰς τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ ἐπισημότητα. Ὁ δὲ Πηλουσιώτης Ἰσίδωρος, ὁ εὐγενέστερος τοῦ ἀρχαίου μοναχικοῦ βίου ἀντιπρόσωπος, ἐθεώρει ὡς χρησιμωτάτην εἰς τοὺς μέλλοντας κληρικοὺς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων, διότι οὗτοι, ὡς λέγει, πολλὰ ὀρθῶς περὶ τῆς ἀρετῆς ἐφιλοσόφησαν.

Παρὰ τοὺς Ἕλληνας τούτους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς δυνάμεθα νὰ προσαγάγωμεν καὶ λατίνους ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ἀληθείας μαρτυροῦντας. Ὁ Λακτάντιος ἐκ τοῦ

Γ' αἰῶνος παρατηρεῖ λίαν εὐφυῶς, ὅτι σχεδὸν ἅπασα ἡ ἀλήθεια ἦτο διῃρημένη μεταξὺ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν σχολῶν, καὶ ὅτι οὐδεμία φιλοσοφικὴ σχολὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον πεπλανημένη, οὐδὲ τῶν φιλοσόφων τις τοσοῦτον τυφλός, ὥστε νὰ μὴ ἔβλεπε μέρος τῆς ἀληθείας. Ὥστε ἂν ἦτό τινι δυνατὸν τὴν οὕτως διεσπαρμένην διὰ τῶν διαφόρων σχολῶν καὶ φιλοσόφων ἀλήθειαν νὰ ἑνώσῃ εἰς ἕν, δὲν ἤθελε διαφέρει τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ δὲ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, παρατηρεῖ, ὅτι καθὼς οἱ Αἰγύπτιοι δὲν εἶχον μόνον εἴδωλα καὶ ἐπαχθεῖς ἐργασίας, ἃς ἔπρεπεν οἱ Ἰσραηλῖται νὰ ἀποφύγωσιν, ἀλλὰ καὶ σκεύη ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ καὶ ἄλλα καλά, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο ἐξερχόμενοι τῆς Αἰγύπτου νὰ παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν εἰς κρείττονα χρῆσιν, τοιουτοτρόπως καὶ αἱ διδασκαλίαι τῶν ἐθνικῶν δὲν περιεῖχον μόνον πλάνας, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἀληθείας, καὶ πολλὰ χρήσιμα ἠθικὰ παραγγέλματα, καθὼς καί τινας περὶ τῆς λατρείας τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ ὀρθὰς ἰδέας. Τὰ ἀγαθὰ ταῦτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὤφειλον οἱ ἐθνικοὶ τῇ θείᾳ προνοίᾳ, ὀφείλουσιν οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐπωφελῶνται πρὸς τὸ ὀρθὸν τοῦ Εὐαγγελίου κήρυγμα. Ὁ δὲ Ἱερώνυμος λέγει ἔν τινι ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Δάμασον, ὅτι ἐν Ῥώμῃ πολλοὶ κληρικοὶ τὰ εὐαγγέλια καὶ τοὺς προφήτας παραμελοῦντες, ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἀρχαίων δραμάτων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἱερώνυμος, καί περ ἀναχωρήσας εἴς τινα ἔρημον τῆς Συρίας χάριν ἀσκήσεως, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἀπὸ Ῥώμης ἀρχαίους ἐθνικοὺς συγγραφεῖς καὶ μάλιστα τὸν Κικέρωνα, μετὰ πολλοῦ ζήλου ἠσχολεῖτο καὶ ἐκεῖ εἰς τούτους. Καὶ ἠγέρθη μέν ποτε ἐναντίον τῆς ἀσχολίας ταύτης ἡ μοναχικὴ αὐτοῦ συνείδησις, ὅτε ἐν ἐνυπνίῳ ἐρωτηθεὶς παρὰ Θεοῦ, τίς εἶναι, καὶ ἀποκριθείς· εἶμαι χριστιανός· ἔλαβεν

εἰς ἀπάντησιν· δὲν εἶσαι χριστιανός, ἀλλὰ μᾶλλον Κικερωνιανός, μεθ' ὃ ὡρκίσθη, μηδέ ποτε πλέον νὰ ἀναγινώσκῃ ἐθνικοὺς συγγραφεῖς, πόσον ὅμως εἱλκύετο ὑπ' αὐτῶν, καὶ πόσον ὀλίγον ἐτήρησε τὸν καθ' ὕπνους γενόμενον ἐκεῖνον ὅρκον, ἀποδεικνύουσι τὰ πολλὰ χωρία ἐξ ἐθνικῶν συγγραφέων τὰ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα συγγραφεῖσιν ἔργοις αὐτοῦ ἀπαντῶντα, μαρτυροῦντα δέ, ὅτι οὐδέποτε ἔπαυσε μελετῶν τοὺς ἀρχαίους.

Καὶ ἐπὶ τῶν μετὰ ταῦτα δὲ βυζαντινῶν χρόνων ἐν τῇ ἀνατολῇ οἱ ἀρχαῖοι ἕλληνες συγγραφεῖς ἦσαν ἀντικείμενον σπουδῆς παρὰ τοῖς θεολόγοις. Τῷ μεγάλῳ Φωτίῳ, τῷ σοφῷ τοῦ Θ' αἰῶνος πατριάρχῃ, ὀφείλεται ὡς γνωστὸν ἡ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀνανέωσις τῶν κλασικῶν σπουδῶν. Ἡ μυριόβιβλος αὐτοῦ εἶναι καρπὸς βαθυτάτης τῶν ἀρχαίων μελέτης. Ἡ θεολογία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπιρρεάζεται τὰ μέγιστα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, συστηματοποιουμένη κατὰ τὰς λογικὰς αὐτοῦ κατηγορίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ Νεοπλατωνικοί, ἰδίως ὁ Πρόκλος, εἶχον πολλοὺς θαυμαστάς, ἐνίους μάλιστα τοσοῦτον θερμοὺς καὶ ὑπερβολικούς, ὥστε προέβαινον μέχρι παραγνωρίσεως καὶ αὐτῆς τῆς ὑπερεχούσης τοῦ Εὐαγγελίου ἀξίας, ὅπερ ἠνάγκασε τὸν πεπαιδευμένον ἐπίσκοπον Μεθώνης Νικόλαον νὰ γράψῃ τὴν Ἀναίρεσιν τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως τοῦ Πρόκλου. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους διῄρουν τοὺς θεολόγους αὐτοῦ ἀντὶ θεολογικῶν ζητημάτων μᾶλλον φιλοσοφικαὶ ἀρχαί, τῶν μὲν προτιμώντων τὸν Πλάτωνα, τῶν δὲ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἅπας ὁ κόσμος γνωρίζει, ὅτι ἕλληνες κληρικοὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ μικρὸν πρὸ αὐτῆς εἰς τὴν δύσιν μεταβάντες, μετέδωκαν αὐτῇ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ φι-

λολογίας, συντελέσαντες οὕτω τὰ μέγιστα εἰς τὴν αναγέννησιν τῶν γραμμάτων ἐν τῇ δύσει, ἀφ' ἧς χρονολογεῖται ἡ νεωτέρα τῶν τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης λαῶν πρόοδος.

Τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἐκληρονόμησαν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ οἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀκμάσαντες νεώτεροι Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες. Πάντες σχεδὸν οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους ἐπὶ τοῦ μακροῦ τῆς δουλείας διαστήματος ὑπῆρξαν κληρικοί. Κληρικοὶ δὲ μετὰ ἄλλων λογίων τοῦ ἔθνους, οἱ Θεοτόκαι, οἱ Βουλγάρεις, οἱ Βάμβαι, οἱ Φαρμακίδαι, οἱ Δοῦκαι καὶ οἱ Γαζεῖς, παρεσκεύασαν, ὡς γνωστὸν, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἐν τῇ δύσει δὲ οἱ σοφώτεροι χριστιανοὶ θεολόγοι ἐτίμησαν πάντοτε τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν. Ἐξέλιπε μὲν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐν αὐτῇ ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐκ μεταφράσεων ὅμως ἀραβικῶν ἦσαν πολλὰ τῶν ἑλληνικῶν κλασικῶν ἔργων γνωστά, ἔστω καὶ ἀτελῶς, ἰδίως τὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐδέσποσε μάλιστα ἐντελῶς τῆς θεολογίας, διότι καθὼς οἱ σύγχρονοι Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, καὶ οἱ σχολαστικοὶ τῆς δύσεως θεολόγοι κατὰ τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐσυστηματοποίησαν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Καὶ ἀπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἄμβωνος ἠδύνατό τις νὰ ἀκούῃ ἐνίοτε μᾶλλον πλατωνικὰς καὶ ἀριστοτελικὰς θεωρίας περὶ ἀρετῆς ἢ χριστιανικήν, ἐπὶ τῆς Γραφῆς στηριζομένην, διδισκαλίαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμησις τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ὑπῆρξεν ἐν μέρει καρπὸς τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, τῆς ἀρξαμένης ἰδίως ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Σήμερον δὲ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἐξαιρέσει τῶν μερῶν,

ὅπου ἐπικρατοῦσιν ὁ αὐστηρὸς ἰησουϊτισμὸς καὶ αἱ τῶν ἄγαν ὑπεραλπείων ἀρχαί, ὡς θεολόγος ἤθελέ τις καταβιβάσει ἑαυτόν, ἂν ἤθελεν ἀποφανθῇ κατὰ τῆς χρησιμότητος τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων. Τοὐναντίον ἡ γνῶσις αὐτῶν θεωρεῖται δικαίως ὡς μέγιστον κόσμημα παντὸς θεολόγου.

Καὶ ἡ Γραφὴ ἄρα ἀναγνωρίζει παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς γνῶσίν τινα τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ καὶ τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν, καὶ οἱ ἀρχαῖοι πατέρες καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν μετὰ ταῦτα χριστιανῶν θεολόγων τῆς τε ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως οὐ μόνον δὲν ἐθεώρησαν τῆς κλασικῆς φιλολογίας τὴν σπουδὴν ὡς ἐπιβλαβῆ τῷ χριστιανισμῷ, ἀλλὰ καὶ τὴν συγγένειαν αὐτῶν ἀναγνωρίζοντες, συνιστῶσιν ὡς λίαν συντελεστικὴν εἰς τὴν κατανόησιν αὐτοῦ.

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, δηλ. τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐσωτερικῆς συγγενείας καὶ ἁρμονίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀγόμεθα, ἂν συγκρίνωμεν αὐτοὺς τούτους τοὺς συγγραφεῖς πρὸς τὴν Γραφὴν κατὰ τὰς θεμελειωδεστέρας θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς διδασκαλίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἕνεκα τῶν στενῶν τοῦ λόγου ὁρίων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκταθῶμεν εἰς μακρὰς περὶ τούτου ἐρεύνας, ἀναγκαζόμεθα ἐνταῦτα μόνον νὰ θίξωμεν τὴν σύγκρισιν ταύτην, παραβάλλοντες διὰ βραχέων πρὸς τὴν Γραφὴν τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἰδίως τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Πλάτωνος, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ὡς οἱ κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι τῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος[1], μόνον περὶ Θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτόν.

[1] Σύγκρισιν τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν Γραφὴν ποιεῖται ὁ Schneider ἐν τοῖς σοφοῖς προλεγογένοις αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην συλλογὴν παραλλήλων χωρίων ἐκ τῶν

Περὶ Θεοῦ βεβαίως παρ' οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων ἀπαντῶμεν τὰς καθαρὰς ἐκείνας καὶ ὑψηλὰς ἐννοίας, οὐδὲ τὴν ζῶσαν εἰς αὐτὸν πίστιν, ἃς εὑρίσκομεν ἐν τῇ Γραφῇ· τὸ «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰωανν, δ', 24) εἰς μάτην ἠθέλομεν ζητήσει παρ' αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι συγγραφεῦσι παρατηροῦμεν τάσιν τινὰ καὶ σπουδὴν ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν ἑνότητα καὶ πνευματικότητα τοῦ Θεοῦ, μάλιστα παρὰ Πλάτωνι ἱστάμεθα ἤδη ἐγγύτατα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Ὅμηρος παριστᾷ μὲν τοὺ θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου κατὰ πολλὰ ἐλλιπεῖς καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁμοίους, ἀποδεχόμενος τὸν πολυθεϊσμὸν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἤδη καὶ αὐτὸς ἀποδίδει αὐτοῖς θείας ἰδιότητας, παντοδυναμίαν, παντογνωσίαν, ἁγιότητα, ἀθανασίαν καὶ μακαριότητα. Ἀναγνωρίζει δὲ τὴν παρὰ τῶν θεῶν κυβέρνησιν τοῦ κόσμου, καὶ προαισθάνεται τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τοῦ Θεοῦ, θέτων τὸν Δία ἀνώτερον πάντων τῶν θεῶν. Καὶ ἐπειδὴ καὶ ὁ Ζεὺς περιωρίζετο διὰ τῆς βουλῆς τῶν ἄλλων θεῶν, παραδέχεται καὶ αὐτοῦ ὑπερέχουσαν τὴν μοῖραν, ὡς ἀνώτατον θεῖον ὄν, ᾧ πάντες ὑπόκεινται. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀποπνευματίζων τοὺς ἀρχαίους θεούς, ἀπορρίπτει ἤδη τὴν σωματικὴν αὐτῶν μορφὴν καὶ τὰς εἰς σχήματα ἀνθρώπων ἢ ζώων μεταμορφώσεις αὐτῶν, ὑπεράνω δὲ πάντων τῶν θεῶν ἀποδέχεται ἀνώτατόν τινα νοῦν τὰ πάντα διέποντα, ὃν καλεῖ τὸ θεῖον, τὸ δαιμό-

κλασικῶν συγγραφέων καὶ τῆς Γραφῆς, ἣν Christliche Klaenge ἐπέγραψεν. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο παραπέμπομεν τοὺς θέλοντας νὰ μελετήσωσι τὸ προκείμενον ζήτημα. Ἐξεδόθη ἐν Gotha 1865. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐπραγματεύθη περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Χίου Γρηγόριος ἐν τῇ Φωνῇ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἐν τῷ συγγραμματίῳ Σχέσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἐν Χίῳ 1869.

νιον, Θεόν, ἀποδίδων αὐτῷ πᾶν ἀγαθὸν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενον. Ἡ δὲ μοῖρα, ἡ πεπρωμένη μοῖρα ἢ τὸ χρεὼν εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη παρ' Ἡροδότῳ, ἣ ἀποδίδει τὰ μεγάλα καὶ ἔκτατα δυστυχήματα. Παρὰ δὲ τῷ Πλάτωνι ἀπαντῶμεν ἤδη τελείαν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ. Ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πυθαγόρας ἐγκαταλείπων τὴν πολυθεϊστικὴν τοῦ λαοῦ θρησκείαν εἶχε διδάξει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἕν, ἡ μονὰς τῶν μονάδων. Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ παραδεχόμενος, ὅτι ὑπάρχει ἀνώτατός τις νοῦς, ὅστις ἔδωκε τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῷ σύμπαντι. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ Περικλέους, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Σωκράτους, εἶναι δ' ἐκεῖνος, ὃν οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίκασαν εἰς θάνατον, εἶτα δὲ τὴν ποινὴν ταύτην μετριάσαντες, ἐξώρισαν, κατηγοροῦντες αὐτὸν ἐπὶ προσβολῇ κατὰ τῆς καθεστώσης πολυθεϊστικῆς θρησκείας. Ὁ δὲ Σωκράτης ἀπεδείκνυε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς Θεοῦ, προνοίας καὶ ἀθανασίας ψυχῆς, τὰς ὁποίας ἰδέας ἀνέπτυξαν θαυμασίως μετὰ ταῦτα ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Τοιουτοτρόπως βλέπομεν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀπὸ τῆς πολυθεΐας διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀνυψούμενον εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς πνευματικοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι μία τῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ἰδέα αὕτη ἔμενε ἁπλῆ θεωρία, ἐν τῷ χριστιανισμῷ εἶναι ζῶσα θρησκευτκὴ πίστις, ἐνῷ παρ' ἐκείνοις ἦτο κτῆμα ὀλίγων τινῶν σοφῶν, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐγένετο καθολικὴ θρησκευτικὴ πεποίθησις ὁλοκλήρων λαῶν.

Καὶ περὶ τῆς σχέσεως δὲ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν βεβαίως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δὲν εὑρίσκομεν τὸ ὕψος καὶ τὴν καθαρότητα τῶν τοῦ χριστιανισμοῦ διδασκαλιῶν, δὲν ἀπαντῶμεν παρ' αὐτοῖς τὴν σχέσιν ταύτην

ἐννοουμένην, ὅπως παρὰ τῷ χριστιανισμῷ, ὡς σχέσιν ἀγάπης υἱοῦ πρὸς πατέρα, στηριζομένην ἐπὶ τῆς πληρώσεως τοῦ θείου αὐτοῦ θελήματος, οὐδὲ τὴν τῷ τῷ χριστιανισμῷ ἰδιάζουσαν βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ἁμαρτίας ὡς τῆς παραβάσεως τοῦ θείου θελήματος, καθὼς οὐδὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν πατρικὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἀπ' αὐτῶν συγγενεῖς ἰδέαι. Καὶ καθ' Ὅμηρον ἡ ἁμαρτία ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ θελήσει τοῦ ἀνθρώπου, συνισταμένη εἰς τὴν ἐγωϊστικὴν σπουδὴν αὐτοῦ χάριν ἑαυτοῦ νὰ θυσιάζῃ τὴν αἰωνίαν ἠθικὴν τάξιν, τὴν ὑπὸ τῶν θεῶν ὡρισμένην. Ὡς δὲ μέσον τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Θεὸν θεωρεῖ τὴν ἐξέγερσιν τῆς συνειδήσεως κατὰ τῆς κακῆς πράξεως, ἥτις συνείδησις ὑποδεικνύει τοὺς θεοὺς ὡς τιμωροὺς τῶν κακῶν. Ἡ θυσία ἡ συνοδευομένη μετὰ τῆς προσευχῆς προώρισται νὰ ἐξιλεώσῃ τοὺς θεοὺς καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν διατεταγμένην ἠθικὴν κοινωνίαν. Ἀναντιρρήτως ὡς κύριον ἐλατήριον τῆς ἀποστροφῆς τοῦ κακοῦ ἀναφέρεται παρ' Ὁμήρῳ ὁ φόβος τῆς παρὰ θεῶν τιμωρίας, ἐλλείπει δὲ ἡ χριστιανικὴ πίστις εἰς τὴν πατρικὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ· διότι παρ' αὐτῷ ἡ ἀγάπη αὕτη ἐκτείνεται μόνον ἐπί τινας προνομιούχους ἀγαπητοὺς τοῖς θεοῖς θνητούς. Ὥςε καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην πλησιάζει μόνον ἡ ἀρχαιότης εἰς τὸν χριστιανισμόν, δὲν εἰσέρχεται ὅμως ἐντελῶς εἰς τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὡς πατρὸς εἶναι κτῆμα τοῦ χριστιανισμοῦ· ὁ ἐθνικὸς φοβεῖται τὸν Θεόν, ἐνῷ ὁ χριστιανὸς ἀγαπᾷ αὐτόν. Καὶ παρ' Ἡροδότῳ ἡ ἁμαρτία ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐπαιρόμενος, ἐπιλανθάνεται τῆς ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ κατ' αὐτὸν δὲ πρέπει

αἱ τιμωρίαι, ἃς ἐπάγουσιν οἱ θεοὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν, νὰ ἐξεγείρωσι τὸν ἄνθρωπον κατὰ τοῦ ἐγκλήματος. Αἱ αὐταὶ ἔννοιαι ἀπαντῶσι παρὰ Πλάτωνι ἔτι καθαρώτεραι. Κατ' αὐτὸν ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ὁμοίωσις τῷ Θεῷ, ἧς πρόσκομμα εἶναι τὸ κακόν, ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν τάσιν τοῦ πλάσματος νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ Θεοῦ. Τὸ κακὸν εἶναί τι ἐπελθὸν μετὰ ταῦτα, ἀρχικῶς τοὐναντίον ἐπεκράτει ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσις. Αἱ ψυχαὶ κατέπεσον ἀπό τινος ἀνωτέρου κόσμου εἰς τὸν παρόντα, τὸ δὲ μέσον τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἡ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ ἀνωτέρου πνευματικοῦ κόσμου ἑνοῦσα. Τὸ ἀγαθὸν τοῦτο παριστάμενον τὸ πρῶτον ὡς τέλειον καλόν, ἐγείρει διὰ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ τὴν ὑπνώττουσαν συνείδησιν τοῦ ἀληθῶς ὄντος καὶ αἰωνίου, καὶ διευθύνει τὸν ἀβέβαιον πόθον τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις δύναται μόνος νὰ ἀναπαύσῃ αὐτὸν, πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ἀνώτατον ἀγαθόν. Ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς πλάνης τοῦ κακοῦ καὶ ἡ καθοδήγησις αὐτῆς εἰς τὸν κόσμον τοῦ μόνου ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ. Ἡ ψυχὴ πρέπει, ἐλευθερουμένη τῆς ἐπηρείας τῆς ὕλης, νὰ ἐμπνέηται μόνον ὑπὸ τῶν θείων ἰδεῶν, δι' ὧν δύναται ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ἀνυψουμένη, νὰ ἀνέλθῃ μέχρι τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι αὗται συγγενεῖς τάσεις πρὸς τὰς τοῦ χριστιανισμοῦ;

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦσιν, ἀγαπητοί, νὰ δείξωσιν, ὅτι ἂν οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ δὲν ὑψώθησάν ποτε εἰς τὰς καθαρὰς καὶ τελείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας περὶ Θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτόν, προσήγγισαν ὅμως αὐτάς, ὅτι πράγματι ἡ ἀρχαία φιλολογία καὶ φιλοσοφία ὑπῆρξε προπαρασκευὴ τῶν ἐθνῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως ὁ Μωυσῆς καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

ἱεροὶ προφῆται προητοίμασαν τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὁδὸν παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις.

Αὕτη εἶναι, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ἡ ἀληθὴς σχέσις τῆς ἀρχαίας κλασικῆς φιλολογίας πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἐκ τῶν εἰρημένων, νομίζω, ἐξηλέγχθη ἐντελῶς ἡμαρτημένη ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ἐκ τῆς μελέτης τῶν κλασικῶν ἐφοβήθησαν κινδύνους ὡς πρὸς τὴν πίστιν τῆς χριστιανικῆς νεότητος. Ἴδομεν, ὅτι αὐτὴ ἡ Γραφὴ ἀναγνωρίζει φυσικήν τινα ἀποκάλυψιν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, γνῶσίν τινα περὶ Θεοῦ καὶ τῶν ἀληθῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅτι τὴν γνώμην ταύτην ἠσπάζοντο ἐν τῇ ἀρχαιότητι πάντες οἱ πεφωτισμένοι πατέρες, ἰδίως ὁ Ἰουστῖνος, ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὠριγένης, οἱ θεωρήσαντες τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ὡς προπαρασκευάσασαν τὸν ἐθνικὸν κόσμον εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα ἔν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει οἱ μᾶλλον πεφωτισμένοι θεολόγοι ἐτίμησαν μεγάλως τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων κλασικῶν. Τέλος ἴδομεν διὰ βραχείας τινὸς συγκρίσεως τριῶν ἰδίως ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἐν ταῖς θεμελιωδεστέραις θρησκευτικαῖς ἰδέαις, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τείνουσι καὶ σπουδάζουσι νὰ φθάσωσιν, ὅπου μετὰ ταῦτα ὡδήγησε τὸν κόσμον ὁ χριστιανισμός.

Μακρὰν λοιπὸν ἀφ' ἡμῶν ἡ πρόληψις ἐκείνη περὶ τῶν ἀρχαίων. Ὄχι! Ἡ χριστιανικὴ ἡμῶν νεότης ἃς μελετᾷ μετὰ θάρρους αὐτούς. Ἐξ αὐτῶν οὐ μόνον δὲν φοβούμεθα κίνδυνόν τινα ὡς πρὸς τὴν πίστιν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πεποίθαμεν, ὅτι ἡ μελέτη αὐτῶν καλῶς γινομένη,

ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀνεκτιμήτων ὠφελειῶν ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν αὐτῶν, ὁδηγεῖ τοὺς νέους εἰς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν. Πρέπει ὅμως καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ χριςιανισμοῦ νὰ γίνηται ὀρθῶς. Ἡ παιδεία ἡμῶν ἡ ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων κλασικῶν στηριζομένη εἶναι ἐν πληρεστάτῃ ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ἡμετέραν θρησκείαν. Αὕτη εἶναι ἡ ἡμετέρα πεποίθησις, πεποίθησις στηριζομένη ἐπ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς καὶ τῆς γνώμης τῶν σοφωτέρων χριστιανῶν θεολόγων πασῶν τῶν ἐποχῶν. Εἴθε δὲ ἡ ἁρμονία αὕτη καὶ συγγένεια νὰ ἀναγνωρίζηται πάντοτε παρ' ἡμῖν! Εἴθε νὰ μὴ θεωρηθῶσί ποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐκκλησία ὡς δύο ἀλλήλαις ἐχθραὶ δυνάμεις, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐνιαχοῦ ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ! Ἂς καταλίπωμεν τοῖς πάπαις ὡς προνόμιον δι' ἐγκυκλίων καὶ συλλάβων νὰ ἀναθεματίζωσι καὶ καταρῶνται τὴν νεωτέραν παιδείαν καὶ ἐπιστήμην. Εἰς ἡμᾶς ἁρμόζει, ἀκολουθοῦντας εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας παραδόσεις, νὰ ἐκτιμῶμεν καὶ τὴν παιδείαν ἐν γένει καὶ τὴν κρηπῖδα αὐτῆς, τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων κλασικῶν. Εἴθε δὲ τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον, ἐν ᾧ ἄριστα εἶναι συνηρμοσμένη ἡ θεολογικὴ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν σύσφιγξιν τοῦ δεσμοῦ τούτου τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θρησκείας, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἡ εὐτυχία τοῦ ἡμετέρου ἔθνους! Γένοιτο!
